

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота на правах рукопису

БЛАЖИЄВСЬКА ДАРИНА ВАСИЛІВНА

УДК 342.25

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Сучасні тенденції розвитку муніципального права в Україні

081 Право

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. В. Блажиєвська

Керівник роботи
Стрільчук Віталій Ананійович
кандидат юридичних наук,
доцент

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2021 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

_____

Р.Д. Ляшенко

(підпис)

«__» _____ 2021 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувачка вищої освіти Блажівська Дарина Василівна

захистила кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____

Т. П. Святогор

(підпис)

АНОТАЦІЯ

Блажиєвська Д.В. Сучасні тенденції розвитку муніципального права в Україні. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. Поліський національний університет, Житомир, 2021.

Пропонована до розгляду магістерська робота присвячена дослідженню сучасних тенденцій розвитку муніципального права України. Проаналізовано історію становлення та розвитку галузі муніципального права України, його загальну характеристику. Досліджено генезис муніципально-правової думки, поняття, систему та значення муніципального права як науки та навчальної дисципліни. Сформульовано та охарактеризовано ключові тенденції сучасного їх розвитку.

Ключові слова: *муніципальне право, місцеве самоврядування, територіальна громада, децентралізація, муніципалітет, Муніципальний кодекс України, сталий локальний розвиток.*

ANNOTATION

Blazhievskaya D.V. Modern tendencies of development of the municipal law in Ukraine. – Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for a master's degree in 081 Law. Polissya National University, Zhytomyr, 2021.

The proposed master's work is devoted to the study of current trends in municipal law of Ukraine. The history of formation and development of the branch of municipal law of Ukraine, its general characteristic is analyzed. The genesis of municipal legal thought, the concept, system and significance of municipal law as a science and academic discipline are studied. The key tendencies of their modern development are formulated and characterized.

Keywords: *municipal law, local self-government, territorial community, decentralization, municipality, Municipal Code of Ukraine, sustainable local development.*

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ І. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА, НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА.....	9
1.1. Історичні аспекти становлення та розвитку галузі муніципального права України.....	9
1.2. Муніципальне право як галузь права: поняття, предмет, методи та система.....	13
1.3. Муніципальне право як наука та навчальна дисципліна: поняття та значення.....	20
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	25
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОТВОРЕННЯ	26
2.1. Сучасні напрямки розвитку галузі муніципального права	26
2.2. Сучасні напрямки розвитку науки муніципального права	32
2.3. Сучасні напрямки розвитку муніципального права як навчальної дисципліни.....	35
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	39
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

Актуальність дослідження. Останні роки переконливо засвідчують активне формування та застосування якісно нових підходів вищих органів державної влади щодо організації та функціонування місцевого самоврядування, які власне тісно пов'язані із реформою публічного управління через децентралізацію влади, адміністративно-територіальною реформою, розвитком та вдосконаленням форм та механізмів партисипативної демократії тощо. При цьому, необхідність та важливість всестороннього, цілісного розвитку інституту місцевого самоврядування все більше і більше утверджується в громадській думці, тим самим стає об'єктивним й, водночас, пріоритетним виразом прагнень та сподівань як окремо взятих територіальних громад, так і громадянського суспільства в цілому.

В даному контексті не можна оминати увагою також і притаманні сучасному Світу геополітичні явища та процеси, різноманітні глобалізаційні, інтеграційні чинники, які значною мірою зумовили вибір українським суспільством та державою саме євроінтеграційного напрямку розвитку як основного. Адже позитивно апробований країнами-членами Європейського Союзу досвід реформування місцевого самоврядування, який варто зауважити, розпочався ще в останній чверті минулого століття й активно триває дотепер, таким чином становить уже декілька десятиліть, наглядно демонструє діалектику взаємозв'язку та взаємозалежності економічного благополуччя населення, рівня його соціального забезпечення, якості та повноти надання публічних послуг, рівня розвитку демократичних процесів та інститутів, утвердження та реалізації на місцевому рівні прав та свобод людини та громадянина безпосередньо від того, наскільки розвинутим, функціональним є місцеве самоврядування.

Провідними науковцями, які через свої дослідження здійснили істотний вплив на формування та розвиток теоретико-прикладних основ галузі муніципального права є М. Баймуратов, О. Батанов, В. Борденюк, Р. Давидов, В.

Кравченко, В. Погорілко, П. Любченко, Н. Мішина, І. Бутко, І. Дробуш, В. Кампо, О. Музика, М. Пухтинський, М. Орзіх, Л. Юзьков, І. Галіахметов, Н. Камінська та інші. Однак, малодослідженими є сучасні тенденції та перспективи розвитку муніципального права України.

Мета роботи полягає у висвітленні та комплексному дослідженні сучасних тенденцій, що здійснюють істотний вплив на розвиток муніципального права України, а також формулювання на цій основі теоретичних та практичних рекомендацій щодо вдосконалення галузевих, наукових та освітніх основ муніципального права згідно аналізованих тенденцій.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) дослідити історичні аспекти зародження, становлення та розвитку муніципального права України;
- 2) проаналізувати поняття, предмет та методи галузі муніципального права України;
- 3) проаналізувати поняття, систему та значення муніципального права України як науки та навчальної дисципліни;
- 4) виявити та охарактеризувати сучасні тенденції розвитку галузі муніципального права України;
- 5) виявити та охарактеризувати сучасні тенденції розвитку науки муніципального права;
- 6) виявити та охарактеризувати сучасні тенденції розвитку муніципального права як навчальної дисципліни.

Об'єкт дослідження – муніципальне право України.

Предметом дослідження є сучасні тенденції розвитку муніципального права України як галузі права, науки та навчальної дисципліни.

Методологічну основу пропонованої до захисту магістерської роботи складають такі загальні та спеціальні методи: аналітичний метод дозволив зробити відбір, а також аналіз інформації, яка стосувалася безпосередньо теми даного дослідження. Історичний метод сприяв встановленню та дослідженню історичних аспектів виникнення та розвитку муніципального права України

(питання 1.1). Діалектичний метод, метод системного аналізу та синтезу, формально-юридичний та герменевтичний методи використовувалися при різносторонньому аналізі муніципального права (як галузі права, науки та навчальної дисципліни) (питання 1.2; 1.3). Поряд із вищевказаними методами дослідження при виявленні та характеристиці сучасних тенденцій муніципального права також використовувалися такі методи, як прогностичний та аксіологічний (питання 2.1; 2.2; 2.3)

Апробація результатів дослідження. Головні результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства ПНУ, а також міжнародних науково-практичних конференціях: IX Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та Світі» (Житомир, 11 листопада 2021 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Features of the development of modern science in the pandemic's era» (Берлін, ФРН, 3 грудня 2021 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «About modern problems in science and ways to solve them» (Грац, Австрія, 6-8 грудня 2021 р.);

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення й висновки кваліфікаційної роботи можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого розвитку в цілому науки муніципального права, а також як теоретичне підґрунтя для дослідження окремих аспектів розвитку інституційних, нормативних та функціональних основ місцевого самоврядування;
- *нормотворчій діяльності* – у процесі реформування та удосконалення вітчизняного муніципального законодавства;
- *правозастосовній діяльності* – для покращення функціонування органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (46 найменувань). Загальний обсяг роботи 47 сторінок.

РОЗДІЛ І. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА, НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1.1. Історичні аспекти становлення та розвитку галузі муніципального права України

Для цілісного, всебічного та об'єктивного пізнання муніципального права першочергово необхідно враховувати історичний чинник.

Саме поняття «муніципальний» виникло ще до нашої ери у Стародавньому Римі та використовувалося у відношенні до громад, які раніше були самостійними, підпали під владу Риму та обтяжувалися різними повинностями (*tunera*) на його користь, від назви яких і походить сам термін «муніципальний». Такі громади називалися *municipia* [2, с. 12].

За справедливим твердженням провідного дослідника-муніципаліста О. Батанова, історичний рух місцевого самоврядування є достатньо тривалим, так би мовити, розтягнутим у часі та просторі процесом, який складається із низки історичних етапів, які закономірно та поступово змінюють один одного. Звичайно, що темпоральні межі цих етапів значною мірою мають достатньо умовний характер. Між тим критеріями поділу на відповідні етапи слугували різкі, переломні моменти у розвитку інститутів публічної влади, які були викликані сукупністю численних тенденцій та процесів: загальнодержавних та регіональних, внутрішніх та зовнішніх, політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших. Власне їх сукупність і зумовила можливість виникнення, визнання, становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні. «Глибина, розмах та частота перетворень у місцевому самоврядуванні загалом синхронні процесам зростання та кризи державності, змінам у системі публічної влади та соціально-економічній сфері країни, враховуючи, що у територіальній громаді, – низовій ланці суспільства, – у тій чи іншій мірі віддзеркалюються та діють загальні суспільні закони» [6, с. 157].

Місьцеве самоврядування України, як і власне й кожної країни, організація та здійснення в ній публічної влади, відображає традиції народу, його

ментальність, рівень розвитку суспільства, а також умови його існування. При цьому важливо відмітити, що в Україні місцеве самоврядування існувало з прадавніх часів і характеризувалося, як правило, реальним демократизмом [30, с. 16].

Про досить давню історію та традиції місцевого самоврядування в Україні засвідчують численні історичні події та факти. Так, для прикладу, відомі міста Північного Причорномор'я – Ольвія, Тир, Пантикапей, Тірітаку, Фанагорія, Німфей, Херсонес Таврійський, що були засновані греками в VII – VI ст. до н. е., стали першими державними утвореннями на території сучасної України, були побудовані на принципах самоврядування [18, с. 80].

В часи Київської Русі найбільш відомими формами місцевого самоврядування були віче (міські, територіальні), або збори (сходи) жителів кількох сіл або інших населених пунктів. Віче становило собою збори дорослого вільного населення міст і навколишніх територій, які скликалися для вирішення найважливіших питань. Це були вищі органи самоврядування міських громад. Водночас, поряд з військовими і господарськими справами віче нерідко вирішувало і долю князя та інших посадових осіб [30, с. 17]. Також генезис розвитку територіальних громад в часи Київської Русі детально дослідив свого часу відомий український історик М. Грушевський, показавши, як поступово слабшали родинні зв'язки і одночасно зміцнювалися мотиви територіальної близькості, сусідства, солідарності територіальної, як «рідні осідали побіч себе групами і пізніше, як розросталися й ділилися ширші родини, на старих займанщинах поставали нові родини, зв'язані спорідненням і творили громаду» [12, с. 352].

Наступною важливою віхою на шляху становлення місцевого самоврядування в Україні обґрунтовано вважається поширення магдебурзького права. Так, одними з перших українських міст, які отримали привілеї магдебурзького права, були міста Сянок (1339 р.), Львів (1356 р.), Кам'янець (1374 р.) та ін. Магдебурзьке право, яке виникло в Німеччині в результаті становлення вільної общини м. Магдебурга, створило нову юридичну основу для

розвитку місцевого самоврядування в Україні. Литовські та польські князі охоче видавали жалувані грамоти на запровадження в Україні магдебурзького права, розглядаючи їх як ефективний засіб колонізації нових земель [18, с. 82]. Юридичними наслідками надання місту магдебурзького права були: скасовувалися звичаєві норми; міста виводилися з під юрисдикції феодалів (воєвод, намісників); і що особливо важливе – в місті запроваджувався власний орган міського самоврядування під назвою магістрат [22, с. 412].

Самоврядування в період Запорізької Січі (друга половина XVI – середина XVIII ст.) заклало основи особливого, самобутнього адміністративно-військового ладу, який відзначався широким демократизмом. Козацьке самоврядування в Січі розв'язувало найважливіші справи не лише військового, але і соціального, господарського, судового характеру. Більше того, як відомо, саме в цю добу з'явилася Конституція гетьмана П. Орлика (1710 р.), в якій не тільки закріплювалися основні атрибути демократичної політичної системи, зокрема підтверджувалося місцеве самоврядування, але й було зроблено намагання захистити його від свавілля урядовців та закласти основи вітчизняного муніципалізму [6, с. 162]. Тому деякі науковці справедливо стверджують, що саме з козацькою державою варто пов'язувати початок становлення власне українського муніципалізму [32, с. 8].

В наступні декілька століть, фактично до кінця XX ст., тобто до проголошення Україною незалежності, місцеве самоврядування розвивалося вкрай непослідовно та суперечливо, та, можна сказати, регіонально неоднорідно. Така ситуація значною мірою було зумовлена впливом тих чи інших сусідніх держав безпосередньо на українські землі. Адже етатистські основи управління, надмірна бюрократія, а згодом політичний монізм, декларативність та фактичне заперечення демократичних принципів управління, зокрема в радянський період, закономірно не давали розвиватися місцевому самоврядуванню, яке також набуло рис декларативності та фіктивності.

Вказана негативна ситуація почала змінюватися на краще лише з 90-х років минулого століття. Підтвердженням тому слугувало прийняття таких вкрай

важливих нормативно-правових актів як «Декларація про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року [13], а також Закон УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 року [38]. Слід зазначити, що останній із вказаних нормативно-правових, взявши за основу положення Декларації про державний суверенітет України 1990 року, безпосередньо закріпив основи місцевого та регіонального самоврядування, демократичний устрій публічної влади в Україні, в тому числі визнав демократичні форми територіальної самоорганізації громадян. І хоча в перші роки незалежності України в діяльності вищих органів державної влади все ще зберігалися певні тенденції до перетворення інституту місцевого самоврядування в один із різновидів державного управління, проте згодом, на щастя, органи та посадові особи вищих органів державної влади від їх реалізації почали відмовлятися.

Наступними важливими подіями у визнанні, гарантуванні, нормативно-правовому врегулюванні ключових питань організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні стало прийняття Конституції України [20], положення якої на найвищому рівні встановили, що місцеве самоврядування є однією із форм, через які народ здійснює владу в Україні (ч. 1 ст. 5 Конституції), а також те, що місцеве самоврядування визнається та гарантується в нашій державі (ст. 7 Конституції), тим самим виступаючи в ролі невід'ємного, демократичного принципу організації її конституційного устрою. І, звичайно, логічного продовження дані норми-принципи набули у положеннях прийнятого дещо згодом Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, який уже у відповідності до Основного Закону детально визначав систему та гарантії місцевого самоврядування, матеріально-фінансові та інші засади його організації та діяльності, а також правовий статус і відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні [37].

Не будемо детально зупинятися на всіх нормативних джерелах [34; 35; 39; 40; 41; 42], які залежно від предмету муніципально-правового регулювання в той

чи інший спосіб, а також з використанням різних механізмів та правових засобів сприяли та й сьогодні власне активно сприяють розвитку галузі муніципального права, зокрема регулюючи питання правового статусу депутатів місцевих рад, місцевих виборів, функціонування органів самоорганізації населення, розвитку інших невід'ємних форм локальної демократії.

Звичайно, сучасний стан місцевого самоврядування в Україні перебуває на якісно новому рівні, характеризується модернізаційними та трансформаційними перетвореннями головних нормативних та інституційних принципів організації та функціонування місцевого самоврядування, які цілком відповідають проєвропейському вектору розвитку публічно-управлінських процесів в політичному, правовому житті українського суспільства. Це безпосередньо стосується розвитку муніципальної влади як різновиду публічної влади, різноаспектного розвитку територіальних громад, їх об'єднань, вдосконалення механізму забезпечення муніципальних прав людини, реальне втілення в життя місцевого самоврядування принципів децентралізації, субсидіарності, повсюдності, збалансованості (сталого розвитку) тощо.

В контексті сказаного вище варто пригадати тезу відомого українського історика права П. Музиченка, який цілком влучно зауважив, що реформа місцевого самоврядування, яка здійснюється сьогодні в Україні, не могла виникнути «з нічого», адже вона, як і кожна реформа, потребує основи, закладеної в минулому [29, с. 127]. Тобто, історичні передумови становлення місцевого самоврядування є фундаментальною основою сучасної її реформи, тих позитивних змін, на які вона спрямована.

1.2. Муніципальне право як галузь права: поняття, предмет, методи та система

Як галузь національного права, важливий складовий елемент її системи, муніципальне право України перебуває на стадії активного становлення, характеризується спробами вдосконалення її інституційних, нормативних основ через систему реформ, які відбуваються сьогодні у нашій державі та які значною

мірою стосуються муніципального нормотворення через вдосконалення муніципально-правового регулювання групи суспільних відносин, які становлять предмет галузі муніципального права.

З урахуванням рекомендацій та правил методології дослідження питань, що мають юридичний зміст, алгоритм розкриття ключових положень пропонованого до розгляду питання побудуємо наступним чином: першочергово зацентруємо увагу на формуванні та становленні власне назви галузі – «муніципальне право», зокрема спробуємо аргументувати доцільність застосування саме такого її формулювання та використання, зважаючи на наявність в муніципальній науці й інших інтерпретацій для позначення відповідної галузі права. Не менш важливими є питання щодо окреслення групи суспільних відносин, які становлять предмет муніципально-правового регулювання, з'ясування їх особливостей, а також аналіз методів відповідного регулювання і, звичайно, на цій основі формування власної системи, а також місця та ролі муніципального права в системі галузей національного права.

Отже, назва аналізованої галузі права, яку ми ідентифікуємо власне як галузь муніципального права, яка варто зауважити, є найбільш вживаною, має й інші варіанти визначення. Зокрема, це «державне будівництво та місцеве самоврядування», «комунальне право». В першому із зазначених варіантів його автори та прихильники розглядають місцеве самоврядування як підгалузь конституційного (конституційно-процесуального) права, тим самим фактично заперечуючи самостійність відповідної галузі права [31].

Водночас, за задумом представників другого варіанту в основі назви галузі права лежить поняття власності [19, с. 17]. Тобто, йде мова про комунальну власність як фінансово-економічну основу діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Дійсно, у відповідності до окремих положень Конституції України (ч. 3 ст. 41; ч. 2 ст. 142; ч. 1 ст. 143), власність територіальної громади села, селища, міста називається комунальною власністю та поряд із державною власністю є однією із форм власності публічної. Проте, такий підхід не позбавлений ряду недоліків. Про це слушно заважують провідні

вчені-муніципалісти, зокрема В. Кравченко, М. Пітцик, О. Батанов, М. Баймуратов та багато інших. Ми цілковито погоджуємося з їх думкою, яка полягає у тому, що категорія комунальна власність як критерій для обрання назви галузі публічного права, норми якої регулюють головним чином суспільні відносини, які виникають в процесі організації та здійснення муніципальної влади, а також забезпечення муніципальних прав людини, є доволі невдалою. Адже, за всіх часів державне право як провідну галузь національного права ніхто не пов'язував з наявністю державної власності. Тому поняття «комунальне право» не прижилося ні у вітчизняній науковій літературі, ні у широкому вжитку, оскільки воно певною мірою асоціюється з комунальним господарством радянського періоду [21, с. 7].

Як зазначає професор О. Батанов, не дивлячись на те, що назва галузі «муніципальне право» має умовний характер, вона запозичена із зарубіжних правових систем (наприклад, таке формулювання зустрічається в переважній більшості країн ЄС, в США, у Великій Британії), одночасно саме муніципальне право найкраще відображає сутність та зміст кола тих суспільних відносин, які покликана регулювати дана галузь права [6, с. 11]. Більше того, за словами одного з найбільш видатних представників науки про місцеве самоврядування першої чверті ХХ століття Л. Веліхова, вилучення категорії «муніципальний» тільки збіднює як наукову, так і офіційну мову, адже саме ця категорія здатна рельєфно та цілісно підкреслити всю конструктивну і економічну своєрідність історично сформованої місцевої громади, характерні її ознаки, а також притаманні виключно їй завдання [9, с. 218].

В науці муніципального права, навчальній літературі також зустрічаються різні підходи щодо визначення поняття муніципального права як галузі права. Так, М. Баймуратов зазначає, що муніципальне право України являє собою *галузь права*, норми якої виражають волю та інтереси її народу, держави, територіальних громад, регулюють суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування [30, с. 12]. При цьому автор стверджує, що її суть проявляється через вираження волі та інтересів як територіальних громад, так і народу та

держави, адже муніципально-правові норми встановлюють (санкціонують) не тільки безпосередньо суб'єкти місцевого самоврядування (територіальні громади), але і народ та держава, приймаючи Конституцію, закони, положення яких визнають і гарантують місцеве самоврядування в Україні. Через те, що муніципальне право є регулятором суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування, виражається зміст вказаної галузі, а її форму становлять акти локальної нормотворчості (статути територіальних громад, регламенти рад тощо), а також загальнонаціональні норми права, що містяться в Конституції, законах, підзаконних нормативно-правових актах.

П. Любченко під муніципальним правом розуміє комплексну галузь права, яка становить собою сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі організації та функціонування місцевого самоврядування, а також реалізації форм безпосередньої демократії щодо вирішення питань місцевого значення [24, с. 19]. Проте зауважимо, що визначення муніципального права як комплексної галузі права «розмиває» розуміння предмету безпосередньо муніципально-правового регулювання, тобто її самостійний характер.

На думку професора О. Батанова, муніципальне право є самостійною галуззю публічного права, норми якого регулюють насамперед і головним чином суспільні відносини, що виникають у процесі визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав особистості та відбивають публічні й приватні, соціально-економічні й політичні цінності муніципальної демократії та прав людини [6, с. 11]. Саме це визначення, на нашу думку, є найбільш доцільнішим та й обґрунтованим, оскільки в ньому науковець не тільки наголошує на самостійності даної галузі права в системі права України, але і показує унікальність, неповторність предмету її правового регулювання – суспільних відносин, які стосуються визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також забезпечення муніципальних прав особистості.

Щодо розуміння предмету муніципального права як галузі права, то він є досить специфічним. Так, його становлять ті суспільні відносини, що виникають не в окремій сфері життєдіяльності людини і громадянина, територіальних громад, суспільства, але в різних сферах: політичній, економічній, екологічній, соціальній, культурній тощо. В даному спектрі відносин інтегруючим моментом є те, що всі вони безпосередньо пов'язані із процесами інституціоналізації та функціонування муніципальної влади, а також реалізацією та захистом муніципальних прав особистості, що ще раз аргументовано підтверджує той факт, що муніципальне право за своїм предметом є безумовно публічною галуззю, хоча це звичайно не виключає наявності в його структурі й приватноправових норм [21, с. 12].

Якщо зміст предмету муніципально-правового регулювання виражається через запитання – «Що регулює галузь муніципального права?» або, іншими словами, «Які правовідносини регулюються нормами муніципального права?», тим самим становлять її предмет, то метод муніципально-правового регулювання відповідає на питання – «В який спосіб, з допомогою яких прийомів та засобів відбувається муніципально-правове регулювання?». Фактично, наявність самостійного предмету та методів муніципально-правового регулювання дають обґрунтовані підстави стверджувати, що муніципальне право України – самостійна, відокремлена від інших галузей права, яка має власне місце у національній системі права.

Метод правового регулювання, що застосовується в межах муніципального права України є закріпленою в муніципально-правових нормах системою юридичних способів, які цілеспрямовано регулюють та охороняють суспільні відносини, які складають предмет відповідної галузі, шляхом надання суб'єктивних прав та покладання юридичних обов'язків на суб'єктів муніципально-правових відносин [14, с. 87].

Як правило, будь-яка галузь права не може обійтися наявністю одного лише методу правового регулювання, а використовує їх декілька. Ключовими методами власне муніципально-правового регулювання є загальновідомі теорії

права методи: імперативний метод (метод прямої вказівки або заборони), диспозитивний метод (вибору варіанту поведінки), рекомендаційний (метод порад) та декларативний відповідно. Із наведеної сукупності методів, безперечно домінуючим або найбільш застосовуваним в сфері муніципально-правового регулювання є метод імперативний, адже як ми уже зазначали, муніципальне право України відноситься до галузей публічного права. Меншою мірою, проте при регулюванні муніципально-правових відносин також зустрічається застосування і диспозитивного методу. Звичайно, вони зумовлені господарсько-фінансовою діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування, розпорядженням об'єктів комунальної власності через укладання різного роду господарсько-договірних зобов'язань. Ну і останні із представлених методів – рекомендаційний та декларативний – переважно мають місце при прийнятті стандартів місцевого самоврядування, об'єктивно закріплених у деклараціях, хартіях, рекомендаціях.

Як стверджує В. Демиденко, система муніципального права України – це цілісна, логічно побудована, структурно організована сукупність норм муніципального права, яка динамічно розвивається відповідно до темпів прогресу соціально-економічних і політичних умов життєдіяльності людини, територіальної громади, інших суб'єктів місцевого самоврядування. Вона має дуалістичний характер, адже, з одного боку, виявляється в єдності, узгодженості, взаємозалежності норм муніципального права, коли з іншого – їх диференціації на відповідні принципи, інститути та підгалузь. На думку вказаного вище автора, система муніципального права України містить такі важливі елементи: 1) принципи муніципального права; 2) муніципально-правові норми; 3) муніципально-правові інститути; 4) підгалузь муніципального процесу [15, с. 91-92].

Муніципальне право як один із галузевих структурних елементів вітчизняної системи права, має власну, внутрішню побудову, яка, перш за все, виражається через систему муніципально-правових норм та інститутів [8, с. 154].

Майже в кожній країні головними складовими системи муніципального права є його інститути, які становлять собою групи правових норм, що регулюють найбільш споріднені суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування, тобто відносини, які виникають в процесі визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав особистості [27, с. 39].

На підставі аналізу науково-навчальної літератури з муніципального права, узагальнення думок та підходів провідних вчених-муніципалістів щодо розуміння системи муніципального права, останню представляється можливим виразити через такі інститути як: 1) інститут конституційних основ місцевого самоврядування; 2) інститут територіальних громад як основних суб'єктів місцевого самоврядування (їх об'єднань); 3) інститут муніципальних прав людини та громадянина; 4) інститут муніципальної демократії (місцеві вибори, місцеві референдуми, місцеві ініціативи, місцеві збори); 5) інститут представницьких органів місцевого самоврядування; 6) інститут місцевих голів (сільських, селищних, міських); 7) інститут старости, як представника інтересів жителів старостинського округу; 8) інститут виконавчих органів місцевого самоврядування; 9) інститут, що стосується органів самоорганізації населення; 10) інститут міжмуніципального (внутрішньодержавного та транскордонного) співробітництва; 11) інститут гарантування місцевого самоврядування; 12) інститут відповідальності в місцевому самоврядуванні.

Безперечно, як галузь права муніципальне право є продуктом теорії муніципалізму та багатовікової практики місцевого самоврядування, результатом розвитку його концепцій і моделей під впливом принципів та ключових ідей демократії і прав людини. Це своєрідна й унікальна нормативно-правова модель стану розвитку місцевого самоврядування у певній країні або світі. Фактично вона є стійкою цивілізаційною традицією, своєрідною парадигмою існування соціуму, що забезпечує демократичність влади та розвитку громадянського суспільства, а також модус громадівського світу в його взаємодії з державою [3, с. 29].

1.3. Муніципальне право як наука та навчальна дисципліна: поняття та значення

Найкраще розуміння поняття науки муніципального права, її характерних рис, особливостей системно-структурної побудови та організації складових елементів об'єктивно потребує врахування взаємозв'язків та залежностей, які існують між такими категоріями, як «галузь муніципального права» та власне «наука муніципального права». Однак, такого роду залежності не є «жорсткими», адже безпосередньо між галуззю муніципального права та її наукою мають місце значні відмінності, які стосуються не тільки їх предмету, джерел, системи, але й самої історії становлення відповідної галузі, з одного боку, та науки – з іншого. І якщо муніципальне право як галузь права є відносно новим самостійним правовим утворенням у національній системі права, то однойменна наука має значно глибші історичні витoki, які пов'язані зі становленням та розвитком наукових ідей, теорій, концепцій про місцеве самоврядування в Україні, а також у зарубіжних країнах [5, с. 133-134].

В науковій літературі можна зустріти декілька підходів вчених-муніципалістів відносно того, чим є наука муніципального права, в чому проявляється її зміст, як організована її система, яке її призначення.

Так, на думку В. Кравченка та М. Пітцик, наука муніципального права становить собою цілісну систему знань, висновків, теорій та ідей щодо місцевого самоврядування, його принципів, основ, історії становлення та форм здійснення. Предмет відповідної науки становлять норми муніципального права, суспільні відносини, що ними регулюються, а також практика правового регулювання питань організації влади на місцевому рівні як в її історичній ретроспективі, так і в плані з'ясування майбутніх перспектив її розвитку [21, с. 32].

Доктор юридичних наук П. Любченко при визначенні поняття науки муніципального права зосереджує увагу на її предметі, тобто колі тих питань, на які спрямовані дослідження муніципально-правового змісту. Як зазначає науковець, такими питаннями є сукупність суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування, тобто відносин, які складаються в процесі

виникнення, розвитку та функціонування місцевого самоврядування, причому як врегульовані, так і не врегульовані нормами муніципального права. Цікавим є бачення П. Любченком структури системи науки муніципального права, а саме наявності її загальної та особливої частин, тобто дворівневої або, як її ще називають – пандектної. Загальна частина стосується системи знань, що мають першочергове значення для усвідомлення та розуміння особливостей організації та функціонування місцевого самоврядування (теоретико-правові, територіальні, організаційні, фінансово-економічні основи місцевого самоврядування; історичний та зарубіжний досвід організації муніципальної влади, систему суб'єктного складу муніципально-правових відносин, форми, принципи місцевого самоврядування, інші питання загального значення). Тоді як особлива частина охоплює сукупність конкретних знань про організацію та функціонування територіальних громад, діяльність окремих органів і посадових осіб місцевого самоврядування з урахуванням їх місця в загальній системі публічної влади, а також функцій, компетенції, форм і методів діяльності [24, с. 33].

В процесі порівняння предмету муніципального права як галузі права безпосередньо з предметом муніципально-правового наукового дослідження, логічним та закономірним є висновок про те, що останній є більш ширшим. Оскільки він не обмежується фактичним колом нормативно-правового регулювання суспільних відносин, які виникають у сфері місцевого самоврядування (а це, в першу чергу, відносин становлення та здійснення муніципальної влади та відносини щодо забезпечення муніципальних прав людини), але також спрямований на дослідження муніципального права, його складових, інституційних елементів в порівняльно-правовому аспекті, дослідження ретроспективних передумова, а також сучасних тенденцій політико-правового, в тому числі й міжнародного, соціально-економічного, ідеологічного спрямування, які визначають та формують особливості сучасного розвитку місцевого самоврядування, муніципального права та муніципалізму в

цілому. Це, у свою чергу, наглядно засвідчує, що система науки муніципального права України є ширшою від системи муніципального права як галузі права.

Доктор юридичних наук О. Батанов зміст поняття науки муніципального права визначає, як систему ідей, теорій, концепцій, знань, які розкривають закономірності визнання, становлення та розвитку муніципальної влади та муніципальних прав особистості, порядок їх реалізації і гарантування, форми та методи діяльності територіальних громад (їх об'єднань), органів та посадових осіб місцевого самоврядування в процесі вирішення питань місцевого значення, а також особливості муніципального права як галузі права. На думку вченого, сутність предмета науки муніципального права проявляється крізь основоположні ідеї, закладені у таких парних категоріях, як «муніципальна влада» та «муніципальні права та свободи» [5, с. 144-145].

Отримання наукових знань, як відомо, потребує застосування в процесі дослідження різноманітних методологічних прийомів та засобів, тобто методів. В даному контексті не є виключенням наука муніципального права, в межах якої активно використовуються як загальнонаукові (системний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції і ін.) так і спеціальні (історичний, метод порівняльно-правового дослідження або, як його ще називають, компаративний, нормативно-догматичний, аксіологічний, герменевтичний, синергетичний і багато ін.) методи муніципально-правових досліджень.

Характеризуючи науку муніципального права, не можна оминати увагою питання, яке стосується її джерел. Адже окрім нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини в процесі організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні, інших підзаконних актів, актів локальної нормотворчості, джерельну базу науки муніципального права також становлять численні наукові видання та публікації, презентовані у формі статей, тез доповідей, посібників, підручників, монографій, наукових записок. Також при дослідженні різних питань муніципально-правового змісту нерідко автори звертаються до практичних матеріалів, тобто звітів, роз'яснень, протоколів,

результатів соціологічних опитувань, статистичних даних, які переважно стосуються діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Також уваги потребують функції науки муніципального права, які показують основні напрямки її впливу як на муніципально-правову теорію, її ідейні, концептуальні параметри та характеристики, так і на практику муніципально-правового регулювання, зокрема через розроблення рекомендації з її удосконалення. Так, систему відповідних функцій становлять: загальноосвітня, пізнавальна, виховна, прогнозування, аксіологічна, прикладна, інтеграційна і ін.

Наступною важливою частиною розглядуваного питання є аналіз категорії «муніципальне право» як навчальна дисципліна. Як правило, думки навколо визначення вказаної категорії фактично ідентичні, переважно збігаються. Як навчальна дисципліна, муніципальне право України становить собою самостійний предмет (навчальний курс) з циклу вибіркових юридичних дисциплін, що вивчається студентами при здобутті юридичної освіти і виражає систему необхідних знань про основи та особливості організації і функціонування місцевого самоврядування, головним чином отримані в результаті діяльності науковців з юридичної галузі муніципального права.

Навчальна дисципліна «Муніципальне право» безпосередньо спрямована на формування у студентів сукупності ґрунтовних знань як про український, так і зарубіжний досвід становлення, організації та функціонування місцевого самоврядування, з'ясування та аналізу правового статусу суб'єктів муніципально-правових відносин, особливостей реалізації повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, їх взаємодії з органами державної влади тощо. Такі завдання зумовлюють необхідність ознайомлення та вивчення із значною частиною положень системи нормативно-правових актів в галузі місцевого самоврядування, розуміння побудови муніципальної системи України, нормотворчого процесу в органах місцевого самоврядування, порядку, видів та підстав настання муніципально-правової відповідальності.

Слід зазначити, навчальна дисципліна муніципального права тісно взаємодіє з іншими дисциплінами юридичного спрямування, а надто загальною теорією права, конституційним, адміністративними, фінансовим, господарським, земельним, екологічним, аграрним правом тощо. При цьому, обмежуватися в даному контексті виключно дисциплінами юридичного спрямування не можна, адже аналізована навчальна дисципліна також використовує знання, отриманні економікою, соціологією, політологією, культурологією, психологією, педагогікою тощо.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Муніципальне право України має власну, тривалу історію становлення та розвитку, яка сягає часів Київської Русі, має власні муніципально-правові традиції, які століттями формували основи місцевого самоврядування в Україні.

Муніципальне право як галузь національної системи права, через відповідну сукупність муніципально-правових інститутів та норм стає одним із ключових регуляторів групи важливих для локальних спільнот (територіальних громад), всього суспільства та держави правових відносин, які через забезпечення функціонування муніципальної влади, реалізацію муніципальних прав особистості, також сприяють становленню та розвитку України як демократичної, соціальної, правової.

Як і будь-яка наука, муніципальне право становить собою певну сукупність знань, які спрямовані на детальний аналіз та вивчення усіх аспектів місцевого самоврядування в Україні. У своїй структурі вона містить теоретико-прикладні положення, висновки, узагальнення, рекомендації, до яких вчені муніципалісти приходять в процесі наукового пізнання юридичної природи, , аксіологічних, онтологічних, гносеологічних, праксіологічних, цивілізаційних та інших сутнісних і змістових параметрів та характеристик явищ та процесів, що наповнюють муніципально-правову дійсність. При цьому появі нових наукових результатів та досягнень теоретичною основою слугують поперед сформульовані та обгрунтовані наукові висновки муніципально-правового змісту.

У порівнянні з наукою муніципального права однойменна навчальна дисципліна має дещо вужчий зміст, адже її обсяг формується окремо взятими викладачами, викладацьким складом навчального закладу в межах індивідуальних навчальних планів та програм, відображає суб'єктивне бачення структури навчальної дисципліни автора або ж колективу авторів. Звичайно, такий план чи програма мають чіткі вимоги щодо обсягу, тим самим впливають на їх зміст, безпосередньо представлений в межах того чи іншого навчального закладу.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОТВОРЕННЯ

2.1. Сучасні напрямки розвитку галузі муніципального права

Численні модернізаційні процеси, пов'язані із демократизацією українського суспільства та держави, об'єктивно привели до істотних змін у національній системі права, появі в ній нових галузей як приватного, так і публічного права. Однією з таких нових галузей права є муніципальне право, яке сьогодні перебуває на етапі активного становлення, що закономірно потребує наукового обґрунтування її самостійного місця в системі національного права, чіткого визначення її предмета, системи та джерел, наукової розробки відповідного категоріального апарату тощо [23, с. 416].

Після Конституції України, фактично одним із головних джерел муніципального права є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [37], як базовий галузевий, в умовах сьогодення можемо навіть сказати, один із ключових нормативно-правовий акт у сфері регулювання місцевого самоврядування. Проте, аналіз його змісту дає підстави стверджувати, що багато його положень є власне положеннями загального характеру, які переважно визначають та закріплюють на законодавчому рівні основи, принципи організації та функціонування органів та посадових осіб місцевого самоврядування, не характеризуючись при цьому необхідною деталізацією.

Тобто, продовження детального нормативно-правового регулювання закладених у вказаному Законі питань здійснюється через розгалужену систему інших нормативно-правових актів (законів), підзаконних актів, тим самим налічує декілька десятків, якщо не сотень документів, які є джерелами регулювання муніципально-правових відносин. Така ситуація має негативний аспект, адже нерідко ускладнює муніципально-правову практику, знижує ефективність муніципально-правового регулювання, не дає можливості

формувати цілісне бачення наявного стану та перспектив розвитку муніципального законодавства, спрямованого на розвиток інститутів місцевого самоврядування.

Слід також зауважити, що багато положень даного Закону не відповідають теоретичним та прикладним реаліям муніципально-правової дійсності, а окремі із них є відверто застарілими та потребують якомога швидшого оновлення. Особливо це стосується відповідності положень Закону концептуальним ідеям та принципам, покладеним в основу реформування місцевого самоврядування, вираженим протягом останніх років вищими органами державної влади в країні. Зокрема, це питання децентралізації влади, фінансової децентралізації, територіального устрою, укрупнення територіальних громад, муніципалізація ідей сталого розвитку, взаємодії муніципальної влади з владою державною на місцях тощо. Більше того, уже понад десятиліття залишається невирішеним таке проблемне й водночас надзвичайно важливе питання, як дублювання повноважень органами та посадовими особами місцевого самоврядування з місцевими органами державної влади. За підрахунками вчених, таких колізійних ситуацій в законодавстві налічується більше семидесяти.

Предметом окремого обговорення є демонстрація невідповідності багатьох положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 року ключовим міжнародним (європейським) принципам та стандартам місцевого самоврядування та європейській муніципальній практиці функціонування місцевого самоврядування. Так, йдеться про наступні питання:

- нормативно-правове сприяння активній участі молоді в місцевому житті, тобто в житті територіальної громади;
- покращення механізмів забезпечення муніципальних прав людини, а надто таких соціальних категорій, як жінки, діти, люди похилого віку, люди з інвалідністю, особи без громадянства, біженці на рівні місцевого самоврядування;
- активне включення в діяльність органів місцевого самоврядування функцій муніципального стратегічного планування через якісне розроблення та

прийняття відповідних програмно-планових документів (стратегій) в територіальних громадах;

- посилення міжмуніципального співробітництва (зовнішнього та внутрішнього);
- розвиток форм та методів муніципальної демократії, а особливо партисипативної, тобто демократії участі через детальну регламентацію сучасних форм, процесів та процедур (з урахуванням сучасних цифрових та інноваційних технологій) залучення жителів територіальних громад до обговорення важливих рішень на муніципальному рівні.

І це ще далеко не вичерпний перелік проблемних аспектів, які потребують нормативного муніципально-правового вирішення та вдосконалення. Адже варто згадати і потребу у формуванні та розвитку так званого соціального «ресурсу» або, іншими словами, соціальної основи місцевого самоврядування, яка, між іншим, поряд із фінансовою основою, є не менш значущою. Адже незадовільна економіка окремих регіонів країни, як і держави в цілому сприяє процесам трудової міграції. Для українського суспільства ця проблема особливо відчутна. Фактична відсутність середнього класу, втрати кадрового потенціалу, фахівців найбільш затребуваних у суспільстві професій також суттєво гальмують розвиток місцевого самоврядування в Україні.

На нашу думку, одним із дієвих кроків на шляху до вирішення переважної більшості окреслених вище проблем буде прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акту – Муніципального кодексу, який не лише детально регулюватиме муніципальні правовідносини, втілюватиме закладені в Конституції України основні принципи організації та діяльності місцевого самоврядування, але робитиме це ще й з урахуванням кращих європейських та світових муніципальних практик, враховуючи сучасні тенденції розвитку місцевого самоврядування [7, с. 108].

Доцільність прийняття муніципального кодексу в доктрині муніципального права обгрунтована досить давно. А отже не можемо констатувати, що ця ідея носить новаторський характер, адже такі вчені-

муніципалісти, як М. Баймуратов, О. Батанов та інші про необхідність прийняття такого роду документу зазначали неодноразово. Проте, не дивлячись на відповідні рекомендації, ця ідея так і не втілилась у дійсність. Хоча, сьогодні накреслилась певна позитивна тенденція в її об'єктивації. Пов'язана вода із ініціативою Президента України утворити Конгрес місцевих та регіональних влад (як орган консультативно-дорадчого характеру при Президентові) [36], пріоритетним та фактично основним завданням якого в найближчий час повинно стати підготовка та розробка проекту Муніципального кодексу України. При цьому, як зауважив Глава держави, «Є різні бачення, різні моделі цього документа. Думаю, що вам вдасться розробити кодекс, який сприятиме не лише розвитку окремих регіонів, але й зміцненню унітарної, неподільної України ... . Коли Україна буде сильною, квітучою, нарешті мирною – ми всі переможемо. Якщо ні – ми всі, насамперед ми з вами, точно програємо. Тож давайте взаємодіяти, давайте слухати, давайте говорити, чути й допомагати один одному, працювати з думкою про наступні покоління українців» [33].

Як слушно зазначає Н. Верлос, «останнім часом інсталяція інноваційних форм муніципальної демократії Україні таких як електронні петиції, електронні вибори, громадський (партиципаторний) бюджет тощо відбувається в процесі рецепції позитивного досвіду європейських та інших зарубіжних країн з розвиненим рівнем демократії, а також з урахуванням рекомендацій Ради Європи. Цей процес відбувається під впливом низки факторів, а саме, розвиток інформаційно-комунікативних технологій, цифрова трансформація, євроінтеграція, глобалізація, універсалізація та інші» [10, с. 113]. І саме вказані фактори в сучасних умовах чи не найістотніше впливають на галузь муніципального права в Україні, визначають пріоритетні вектори для її подальшої модернізації та реформування.

Як зазначає П. Любченко, до позитивних чинників, які сьогодні істотно впливають на формування муніципального права як галузі права, належать: «1. Прийняття Конституції України, що закріпила місцеве самоврядування як фундаментальну основу устрою держави, його місце й роль у політичній системі

суспільства. 2. Приєднання України до Європейської хартії місцевого самоврядування, правове визнання її засад. 3. Прийняття і втілення в життя Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законів, які розвивають та деталізують конституційні положення місцевого самоврядування. 4. Необхідність реформування влади на місцях на засадах децентралізації та субсидіарності. 5. Усвідомлення громадськістю нової сутності, місця і ролі територіальних громад, органів місцевого самоврядування, як регулятора суспільних відносин. 6. Формування національного законодавства яке визначає статус територіальних громад, органів та посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад, комунальної власності. 7. Зародження раніше невідомих для національної правової системи правових інститутів – комунальної власності, місцевих податків, муніципальної служби, статутного права, муніципального співробітництва» [25, с. 12].

«Динаміка та особливості сучасного розвитку муніципально-правової матерії, трансформаційні та модернізаційні перетворення інституційних системоутворюючих компонентів муніципального права, значною мірою детерміновані, без перебільшення, одним із найвпливовіших й, водночас, найбільш суперечливих за своєю природою та наслідками факторів, що лежить в основі новітнього цивілізаційного поступу та який іменується власне явищем глобалізація» [43, с. 64].

В умовах чітко сформованих глобалізаційних тенденцій, а також євроінтеграційних перспектив, одним із пріоритетних напрямів розвитку галузі муніципального права України є розвиток міжмуніципального співробітництва. Закладене протягом останніх років у систему національного законодавства нормативно-правове підґрунтя для міжмуніципального співробітництва уже сьогодні дає позитивні результати, створюючи правову основу для територіальних громад особисто або ж через представницькі органи місцевого самоврядування ініціювати та в подальшому інтегрувати на договірній основі власний потенціал у вирішення спільних економічних, соціальних, екологічних проблем в тій чи іншій місцевості або ж регіоні, тим самим активно

впроваджувати в муніципально-правову дійсність принципи стійкого (збалансованого) розвитку. Ремонт доріг, поліпшення транспортної та комунальної інфраструктури, покращення освітніх послуг, послуг з охорони здоров'я, водопостачання, освітлення вулиць, запровадження місцевих енергоефективних програм, розвиток спорту, туризму, культури, залучення інвестицій в місцеву економіку, переробка та утилізація побутових відходів, тим самим покращення екологічних показників – і це ще не вичерпний перелік важливих питань, для вирішення яких сьогодні на договірній основі співпрацюють муніципалітети в Україні. Підтвердженням цьому слугує більше сотні угод про міжмуніципальне співробітництво, укладених між органами місцевого самоврядування протягом останніх двох років [45, с. 177].

В сучасних умовах джерельну нормативну базу муніципально-правового змісту важливо доповнити розробленням та прийняттям положень, спрямованими на детальну регламентацію муніципальних правовідносин, які цілковито відповідатимуть принципам стійкості (балансу) у ключових сферах життєдіяльності людей, територіальних громад, лягатимуть в основу їх стратегічної орієнтації.

З посиленням у ХХІ столітті явно виражених урбаністичних тенденцій, збільшенням частки міського населення, впливом великих міст як мультикультурних центрів на розвиток людства в цілому, перед муніципально-правовою галуззю постає завдання із комплексного, системного впровадження концепту розумних міст в міське середовище, яку іменують як «Smart city». Адже дійсно, якщо поглянути на зарубіжну практику, надто європейську, то можна помітити, що сьогодні переважна більшість міст ЄС еволюціонують у так звані розумні міста.

Зі збільшенням населення у містах, міське життя може бути непередбачуваним і неефективним, із заторами, неякісним наданням публічних послуг, обмеженням у доступі до необхідних ресурсів, зокрема води, електроенергії, збільшення рівня екологічного забруднення тощо. Власне розумне місто обіцяє майбутнє, в якому місто означатиме управління за

допомогою мережевих комунікацій із датчиками, цифровізацією та діджиталізацією, які сьогодні стають невід'ємною частиною інфраструктури сучасного міста. Збір та оцінка даних у режимі реального часу обіцяє покращити управління пішохідним і транспортним рухом, зменшення забруднень, врахування погодних умов, раціональне енергоефективне використання енергії тощо. У свою чергу, все це потребує вдосконалення законодавства, в тому числі й муніципального. Тобто, для «розумних міст» потрібні «розумні закони».

Отже, не дивлячись на те, що галузь муніципального права є відносно новим утворенням національної системи права, при цьому маючи за тридцятилітню історію державотворення та правотворення незалежної України і злети і падіння, тим самим не відзначаючись послідовністю та стабільністю в прогресивному розвитку місцевого самоврядування, тим не менше, в сучасних умовах переживає якісні реформаційні перетворення, орієнтуючись на Західно-цивілізаційні демократичні традиції муніципально-правового будівництва.

2.2. Сучасні напрямки розвитку науки муніципального права

Потрібно зважати на той факт, що в основі формування та розвитку муніципальної науки знаходяться об'єктивні соціально-політичні, господарсько-економічні, духовно-культурні, психологічні та інші передумови, закономірності виникнення, становлення та розвитку українського муніципалізму, проблеми організації та функціонування муніципальної влади, а також багато інших детермінант, які пов'язані насамперед з наявністю самостійного для муніципального законодавства предмета правового регулювання як особливої сфери суспільних відносин, що виникають на базі тієї системи самоорганізації людей, яка функціонує за місцем їх проживання [4, с. 7].

У науковій юридичній літературі наявний широкий спектр досліджень різних аспектів муніципально-правових відносин, тим самим закладено фундамент усебічного їх вивчення та запропоновано концептуальні підходи до розкриття юридичної природи. Водночас, незважаючи на наявність багатьох праць із проблематики правового регулювання муніципально-правових

відносин, питання визначення їхньої сутності, видів, відмежування від суміжних відносин, які є предметом інших галузей права, не втрачає актуальності [26, с. 52]. На нашу думку, актуальним є вивчення розвитку муніципально-правових відносин в аспекті муніципалізації концепту сталого розвитку, його реалізації на рівні взаємодіє ключових суб'єктів місцевого самоврядування.

Адже важливим фактором, що впливає на муніципально-правову доктрину сьогодення є явища та процеси, зумовлені глобалізацією, міжнародною інтеграцією. Вони істотно впливають на розвиток юридичної науки, в тому числі й науки муніципального права, ставлять перед нею завдання, породжують серйозні виклики. Адже глобалізаційна епоха поставила сучасних науковців перед необхідністю переоцінки, здавалось б, аксіоматичних постулатів життєдіяльності та розвитку суспільних форм організації людства. Насамперед, це стосується ролі, місця та характеру відносин держави, інституцій державної влади та місцевого самоврядування. З одного боку, глобалізація як доцентрова тенденція гомогенізує політичний світ, вводить нові універсальні конструкції інституційної архітектури влади, процедур, форм та стилю державного управління. З іншого – глобалізація викликає відцентровий спротив, новий сплеск уваги до локального управління як чинника певної національної ідентифікації, самоврядних традицій, чим підвищує значення та роль місцевого самоврядування [16, с. 3]. В зазначених умовах актуальними стають ідеї та принципи стійкого розвитку, які світове співтовариство популяризує не перше десятиліття.

«Подолання бідності, забезпечення здорового способу життя, інклюзивної та доступної освіти, досягнення гендерного паритету в органах місцевого самоврядування, втілення політики енергоефективності через використання альтернативних джерел енергії, сприяння економічному зростанню, забезпечення інклюзивності, безпеки, життєстійкості міст та населених пунктів, запровадження стійких (збалансованих) моделей споживання та виробництва, боротьба зі зміною клімату та її наслідками, захист та відновлення екосистем, сприяння створенню та розбудові миролюбних, інклюзивних спільнот на усіх

рівнях – це далеко не вичерпний перелік першочергових завдань, які сьогодні постають перед людиною ХХІ століття. Усі вони значною мірою зумовлені негативними процесами та тенденціями, які несе в собі глобалізація. Стосуючись усіх та одночасно кожного, маючи глобальний в цілому та локальний зокрема прояв, окреслені завдання повинні бути пріоритетними як в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, так і територіальних громад, їх об'єднань, фактично кожного жителя-члена територіальної громади. Безперечно, що для цього потрібно розвинуте, ефективне, засноване на принципі стійкого розвитку та стратегічної орієнтації місцевого самоврядування» [44, с. 29]. Водночас, побудова саме такого місцевого самоврядування зумовлює першочергову необхідність різностороннього аналізу та вивчення ідей та принципів сталого розвитку на місцевому рівні.

Оскільки чітка юридична регламентація суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням концепції стійкого (збалансованого) розвитку на рівні функціонування як національної правової системи в цілому, так і їх відповідна галузева регламентація, в тому числі муніципально-правова, є необхідною об'єктивно назрівшою вимогою теперішнього часу, запорукою майбутнього прогресивного та раціонального розвитку людини, локальних спільнот, суспільства в цілому [27, с. 604].

Як відмічає І. Галіахметов, у сучасній науці муніципального права відбувається творчий пошук нових методик, підходів до аналізу муніципально-правових явищ. Місцеве самоврядування – одне із творчих транс- і між-дисциплінарних напрямів розкриття регулятивного потенціалу найбільш узагальнених і соціально значущих конституційних положень у сфері самоврядування. На думку вченого, найбільший успіх цей напрям отримав у межах методологічних розробок теорії муніципального права і філософії права [11, с. 46]. Власне, автор наголошує на важливості застосування сучасною наукою муніципального права методології транс- та міждисциплінарного підходів при вивченні явищ муніципально-правового характеру з чим ми також цілком погоджуємося. Хоч і представлене локально, тим не менше, місцеве

самоврядування в межах територіальної громади безпосередньо стосується та здійснює істотний вплив на різні сфери життєдіяльності людини, колективу людей, визначає особливості економічного, соціального, екологічного, культурного розвитку територіальних громад. Тому відносини, які виникають за таких умов, є досить багатограними, різноаспектними. Їх дослідження потребує застосування наукових методів та прийомів економічного, соціологічного, статистичного, ідеологічного, культурологічного, історичного, компаративного змісту, чим актуалізує застосування транс- та міждисциплінарних підходів відповідно.

Тенденція до децентралізації правового регулювання, що виражається в перерозподілі ролі й обсягу загальнодержавного й місцевого законодавства є однією із найбільш суттєвих тенденцій сучасного розвитку українського права [46, с. 20-21], в тому числі права муніципального, а першочергово, його наукових теоретичних, концептуальних ідей та основ. Звичайно, дана ситуація складається у зв'язку із запровадженням процесів децентралізації у публічному управлінні.

2.3. Сучасні напрямки розвитку муніципального права як навчальної дисципліни

При підготовці майбутніх юристів муніципальне право як навчальна дисципліна виступає в якості важливого компоненту, що суттєво впливає на формування та підготовку дійсно фахових правників, які реалізовуватимуть себе у різних напрямках юриспруденції. Хоча, зрозуміло, що найбільшу цінність вказана дисципліна становить для тих із них, які мають намір працювати в органах місцевого самоврядування, вирішуючи різні питання юридичного характеру.

Більше того, цьому сприяє муніципальна реформа, яка проводиться в Україні через суттєві перетворення організаційно-функціональних аспектів діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, вдосконалення системи місцевого самоврядування, розширення його суб'єктного складу, тим

самим зростає затребуваність у належно підготовлених, фахових муніципальних службовцях.

Як вірно зазначає Н. Мішина, серед пріоритетів, які переважно ставлять автори навчальних програм дисципліни «Муніципальне право» і, відповідно, їм слідують під час викладання, є: орієнтація на типовий зміст навчальної літератури з вищевказаної дисципліни. При цьому тут існує декілька проблем, зокрема, підручників не є достатньо, видаються вони досить рідко, а також у зв'язку із активною динамікою оновлення муніципального законодавства навчальна література не встигає відповідним чином оновлюватися. Також важливо враховувати при навчальному процесі регіональні особливості місцевого самоврядування. Не менш важливим є збільшення теоретичного матеріалу при викладанні дисципліни «Муніципальне право». «Нарешті, пріоритетом має стати і європейський підхід до місцевого самоврядування. Більша частина європейських стандартів та актів рекомендаційного характеру стосовно муніципального права мають дещо інший зміст, ніж українські нормативно-правові акти в цій сфері» [28, с. 162-163].

Не менш актуальною є пропозиція щодо запровадження та вивчення студентами юридичного спрямування такої навчальної дисципліни, як європейське муніципальне право, тим більше, що така пропозиція в юридичному освітньому просторі цілком відповідає державній політиці України, низці ключових реформ, що в ній проводяться, зокрема в частині реалізації євроінтеграційних зобов'язань та прагнень, які мають безпосереднє відношення до місцевого самоврядування.

Дійсно, якщо стверджувати про особливості галузі муніципального права у європейських країнах, то, безумовно, вони мають як багато спільного, так і характеризуються певними відмінностями. Однак процес міжнародно-правового співробітництва, зокрема європейський рівень, зближення національних правових систем, гармонізація муніципального права та законодавства окремих країн з існуючими європейськими стандартами у цій сфері зумовили становлення системи знань європейського муніципального права [17, с. 66-67].

Водночас, сьогодні вкрай небезпечною є практика зменшення обсягу годин, які виділяються на вивчення проблем муніципального права та місцевого самоврядування у юридичних закладах освіти. У багатьох, навіть провідних вітчизняних університетах взагалі відповідні навчальні курси не викладаються. Ця тенденція в юридичній освіті є небезпечною та може стати причиною серйозної кризи у процесі підготовки спеціалістів у сфері юридичного забезпечення муніципальної діяльності. Адже «складається враження, що доктринальні основи місцевого самоврядування втратили контури, чіткість кордонів та орієнтирів. Здається, що правова, територіальна, наукова та інші основи місцевого самоврядування залежать тільки від свавільного умогляду політиків та чиновників, зокрема й у сфері управління наукою та освітою. Це може стати причиною кризи не лише реформи у сфері децентралізації, а й самої ідеї місцевого самоврядування в Україні, яке так і не досягло своєї зрілості, не спромоглося повною мірою реалізувати колосальний потенціал самоорганізації населення» [1, с. 12].

Заперечення як на практиці, так і в науці фактору самостійності та незалежності муніципальної влади як публічної самоврядної влади територіальних громад, ідеологічне забарвлення конституційної матерії в радянські часи, не завжди зважене та доцільне запозичення муніципального зарубіжного досвіду призвели в підсумку до хронологічної розірваності ідей та теоретичних конструкцій, або до непродуманого реанімування віджилих понять, теорій муніципального права. Проте, незважаючи на перераховані негативні чинники, сьогодні наукою муніципального права накопичений чималий масив муніципально-правового знання, який потребує переосмислення, у тому числі з точки зору потенційних можливостей подання відповідних знань у юридичних вищих навчальних закладах. При цьому важливо визначитися із предметом, об'єктом, методологією, структурою та зв'язками такого знання, його якісними характеристиками, способами отримання, пояснення, оцінки, суспільно-політичної ролі. Успішному зрушенню у даному напрямі має сприяти запровадження у навчальний процес інноваційних освітніх технологій, введення

таких нових навчальних курсів як «Історія муніципально-правових учень», «Муніципальне процесуальне право», «Муніципальне статутне право», «Муніципальне виборче право», «Правові основи муніципальної служби в Україні», «Міжнародно-правові стандарти місцевого самоврядування» тощо [4, с. 11].

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Серед сучасних тенденцій, які значною мірою визначають вектори розвитку муніципального права як галузі права, науки та навчальної дисципліни є процеси євроінтеграції, геополітичні пріоритети України, внутрішні реформи, зокрема конституційна реформа, спрямовані на встановлення принципів сталого розвитку, децентралізацію влади, реформа адміністративно-територіального устрою тощо.

Важливе значення має недостатньо сформований кадровий потенціал органів місцевого самоврядування. Адже в умовах сьогодення прогресивний, інтенсивний розвиток місцевого самоврядування потребує професійно підготовлених юристів, отримати яких представляється можливим за умови використання в освітніх процесах сучасних технологій, активне залучення студентів до проходження стажування в органах місцевого самоврядування.

Від рівня розвитку муніципально-правової науки безпосередньо залежить рівень (якість) муніципального права та законодавства, а також змістовне наповнення дисципліни муніципального права, а отже і якість підготовки майбутніх юристів, в тому числі й тих, що зможуть на високому рівні реалізувати свої фахові знання у сфері місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

1. Історія розвитку вітчизняної галузі муніципального права перебуває в тісному та нерозривному взаємозв'язку безпосередньо з історією розвитку місцевого самоврядування в Україні. В найбільш загальному вигляді можна виокремити три ключові етапи (періоди), які в історичному аспекті показують генезис та особливості поступу місцевого самоврядування: 1) період зародження та становлення місцевого (територіального) самоврядування на українських землях; 2) особливості розвитку місцевого самоврядування в українських землях під час їх входження до складу іноземних держав; 3) місцеве самоврядування періоду незалежної України (починаючи з 1991 року і до тепер).

2. В найбільш загальному розумінні муніципальному праву як юридичній категорії властивий трьохрівневий підхід щодо її дефінітивної інтерпретації, кожний з яких виражає невід'ємну сторону її сприйняття, розуміння та власне об'єктивного вираження. Так, одна із таких інтерпретацій розкрита в одному із запропонованих до розгляду питань даної магістерської роботи, зокрема коли ми здійснили спробу проаналізувати загальні положення та особливості муніципального права як галузі права. Поряд із цим також муніципальне право виступає в якості різновиду юридичної науки та різновиду навчальної дисципліни. Такий методологічний спосіб аналізу муніципального права є цілком виправданим, оскільки допомагає розкрити всі його сторони, продемонструвати різноступеневий, багатоаспектний характер відповідної категорії, а також різне їх функціональне призначення. Водночас, він засвідчує їх єдність та взаємозв'язок.

3. Зважаючи на багатогранність суспільних відносин, що виникають у сфері муніципально-правового регулювання, їх неоднорідність, відповідна галузева система також набуває вказаних характерних ознак, є достатньо складною та різноаспектною. Особливість такої системи проявляється в тому, що вона формується не тільки нормативним масивом загальнодержавного значення, тобто через законодавчу діяльність Верховної Ради України, нормотворчу діяльність інших найважливіших органів та посадових осіб, які представляють

вищу державну владу, приймаючи підзаконні нормативно-правові акти відповідно, які стосуються регулювання особливостей організації та діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Адже на формування такої системи, функціонування складових її інститутів впливають як територіальна громада безпосередньо, так і інші ключові суб'єкти місцевого самоврядування, наділені функцією локальної нормотворчості. Особливо це видно через так звану статутну нормотворчість, зокрема на прикладі положень статутів територіальних громад, які власне є одними із найважливіших локальних актів місцевого самоврядування.

4. Ключовими векторами розвитку сучасної науки муніципального права є: формування цілісної, чітко вираженої, відповідної сучасним суспільним потребам та очікуванням національної концепції місцевого самоврядування; обґрунтування незалежності, самостійності, самобутності, власної ідентичності муніципальної влади, особливо у контексті її сприйняття та порівняння із владою державною; наукове обґрунтування важливості «муніципалізації» ідей та принципів сталого розвитку та стратегічної орієнтації, локалізації Цілей сталого розвитку 2030; вдосконалення джерельної основи місцевого самоврядування, зокрема через кодифікацію муніципального законодавства, активізацію роботи навколо розробки та обговорення теоретико-прикладних засад Муніципального кодексу України; а також врахування принципів та положень децентралізації в конституційно-правовій регламентації місцевого самоврядування; збільшення кількості компаративних (порівняльно-правових) досліджень при аналізі та вивченні організаційних, функціональних та інших аспектів місцевого самоврядування, муніципального права та муніципалізму в цілому; теоретичне обґрунтування важливості розвитку суб'єктного складу органів та посадових осіб місцевого самоврядування, зважаючи на зарубіжну практику (муніципальний омбудсман, муніципальна поліція, муніципальна пожежна охорона, муніципальний суд тощо); обґрунтування впливу науково технічного прогресу на розвиток місцевого самоврядування, аналіз та доцільність використання його результатів в питаннях організації та діяльності місцевого

самоврядування (електронне місцеве врядування; електронні місцеві петиції; електронний документообіг в місцевому самоврядуванні; онлайн голосування на місцевих виборах та референдумах тощо); розширення методології дослідження муніципально-правових явищ і процесів, зокрема через включення та активне застосування міждисциплінарного методологічного інструментарію; збільшення кількості наукових заходів, власне конференцій, круглих столів і інших, на яких не тільки обговорюватимуться важливі питання теорії та практики муніципального права і законодавства, але і популяризуватимуться прогресивні ідеї з особливостей викладання відповідної галузевої навчальної дисципліни.

5. Як навчальна дисципліна, муніципальне право України є відносно новим утворенням в системі вітчизняної юридичної освіти. Водночас, вона здійснює вагомий вплив не тільки на професійний світогляд юриста в цілому, але і на підготовку висококваліфікованих фахівців, які працюватимуть у сфері місцевого самоврядування. Її вивчення дає змогу впевнено орієнтуватися в джерельній базі муніципального права, яку становить досить розгалужена система нормативно-правових актів, міжнародно-правові стандартів (документів), підзаконних актів, а також безпосередньо актів локальної нормотворчості, що регламентують суспільні відносини в галузі муніципального права; орієнтуватися в тенденціях та особливостях майбутнього розвитку галузі та науки муніципального права.

6. Теоретичною базою для формування в Україні дійсно незалежного, самодостатнього, ефективного, відповідного сучасним цивілізаційним, європейсько-правовим тенденціям місцевого самоврядування є муніципально-правова думка, виражена в науці муніципального права. Діалектика їх взаємозв'язку очевидна та не потребує додаткової аргументації. Це є фактично постулат, який стосується будь якої галузі права та її науки відповідно: від рівня розвитку галузі юридичної науки безпосередньо залежить рівень розвитку відповідної галузі права та якість галузевого законодавства. Водночас, розвиток навчальної дисципліни муніципального права перебуває у прямій, безпосередній залежності від стану розвитку однойменної галузевої юридичної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батанов О. В. Вступне слово «Доктрина муніципального права України». *Право України*. 2020. № 10. С. 9–12.
2. Батанов О. В. Європейська традиція муніципального права: епоха формування та напрями розвитку. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Сер. Право*. 2017. Вип. 1. С. 11–19.
3. Батанов О. В. Концептосфера муніципального права. *Право України*. 2020. №10. С. 13–31.
4. Батанов О. В. Муніципалістика як галузь сучасних наукових досліджень та форма іноваційних освітніх технологій: проблеми формування та перспективи розвитку. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер. Право*, 2011. Вип. 1. С. 7–16.
5. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні : проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Юридична думка, 2010. 656 с.
6. Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одісей, 2008. 528 с.
7. Блажиевська Д. В. Аналіз окремих аспектів удосконалення джерельної бази муніципального права України. *Features of the development of modern science in the pandemic's era : зб. тез доп. II міжнар. наук.-практ. конф. (Vol.1), (м. Берлін, ФРН, 3 грудня 2021 р.)*. Берлін, 2021. С. 107–108.
8. Блажиевська Д. В. Особливості розвитку системи муніципального права України. *About modern problems in science and ways to solve them : тез. доп. XII міжнар. наук.-практ. конф. (Грац, Австрія, 06-08 грудня 2021,)*. Грац, 2021. С. 154–156.
9. Велихов Л. А. Основы городского хозяйства. Общее учение о городе, его управлении, финансах и методах хозяйства. Москва : Наука, 1996. 466 с.
10. Верлос Н. В. Рецепція іноваційних форм муніципальної демократії в Україні. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція*

влади, науковців, профспілок та громадськості : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ, 2020. С. 109–114.

11. Галіахметов І. А. Транс- і міждисциплінарні підходи пізнання предмета та методу муніципального права України. *Право України*. 2020. № 10. С. 32–48.

12. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1991. Т. 1. 732 с.

13. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#top> (дата звернення: 18.09.21).

14. Демиденко В. О. Поняття, юридичний зміст і види методів муніципального права України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2. С. 82–94.

15. Демиденко В. О. Система муніципального права України: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 84–95.

16. Заблоцький В. В. Генеза державотворчих конструктивів системи місцевого самоврядування: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.04. Запоріжжя, 2013. 41 с.

17. Камінська Н. В. Європейське муніципальне право: pro et contra. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 3. С. 61–68.

18. Клімова Г. П. Місцеве самоврядування в Україні: історія і сучасність. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків : Право, 2004. Вип. 8. С. 80–89.

19. Коммунальное право Украины: учеб. пос. / В. Д. Волков и др. Донецк : ДонГУ, 1999. 374 с.

20. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення: 19.09.21).

21. Кравченко В. В., Пітцик М. В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 672 с.
22. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. пос. 4-те вид. доп. Київ : Атіка, 2006. 568 с.
23. Лоцихін О. М. Актуальні проблеми сучасної муніципалістики та муніципального права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 416–417.
24. Любченко П. М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків : ФІНН, 2012. 496 с.
25. Любченко П. М. Муніципальне право : підручник. Харків : Право, 2019. 512 с.
26. Любченко П.М. Муніципально-правові відносини: поняття, сутність, види. *Право України*. 2020. № 10. С. 49–62.
27. Місцеве самоврядування в Україні та зарубіжних державах: порівняльно-правові аспекти: монографія / за ред. О. Батанова, О. Марцеляка та А. Берлінгуера. Київ : ОСНОВА, 2020. 672 с.
28. Мішина Н. В. Актуальні проблеми викладання муніципального права України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридичної академія»*: зб. наук. пр./ відп. за вип. М. В. Афанасьєва, МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 15. С. 161–167.
29. Музиченко П. П. Історичні джерела сучасного етапу розвитку самоврядування в Україні. *Юридичний вісник*. 1995. №2. С.127–131.
30. Муніципальне право України: підручник / М. О. Баймуратов та ін. 2-ге вид. Київ: Правова єдність, 2009. 720 с.
31. Наливайко Р. Л., Орлова О. О. Конспект лекцій з дисципліни «Державне будівництво та місцеве самоврядування». Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. URL: <https://dduvs.in.ua/wpcontent/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/z/zl6.1.pdf> (дата звернення: 24.10.21).

32. Оніщук М. В., Кампо В. М. Правові засади місцевого самоврядування в Україні. Київ : Освіта і культура, 1998. 56 с.

33. Підготовка Муніципального кодексу України – перше завдання Конгресу. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13284> (дата звернення: 19.11.21).

34. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16 квітня 2009 року № 1275-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (дата звернення: 21.10.21).

35. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 21.11.21).

36. Про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президенті України. Указ Президента України від 25 лютого 2021 р. №73/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/732021-36833> (дата звернення: 18.11.21).

37. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.10.21).

38. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон УРСР від 7 грудня 1990 р. № 533-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text> (дата звернення: 18.10.21).

39. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (дата звернення: 21.10.21).

40. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 21.10.21).

41. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 року № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 22.10.21).

42. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24 червня 2004 року № 1861-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#top> (дата звернення: 24.10.21).

43. Стрільчук В. А., Блажиєвська Д. В. Особливості сучасного розвитку муніципального права України. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та Світі* : тези доп. ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 11 листопада 2021 р.). Житомир, 2021. С. 64–65.

44. Стрільчук В. А. Муніципалізація концепту стійкого (збалансованого) розвитку. *Правова держава*. 2018. №31. С. 25–30.

45. Стрільчук В. А. Предмет муніципального права в умовах глобалізації. *Наукові розвідки з актуальних проблем публічного та приватного права* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 квітня 2019 року). Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 175–178.

46. Тимченко С. М. Глобалізація і право: напрями впливу і тенденції розвитку. *Юридичні науки*. 2009. № 1. С. 6–22.